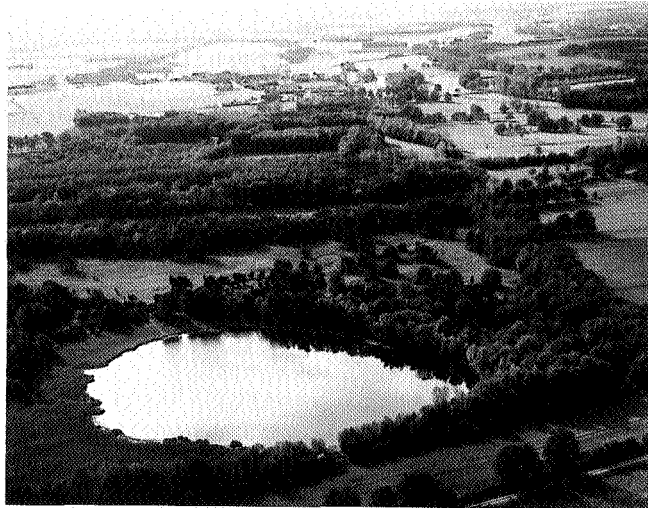

Peter Huig, Joost Lobstein

FIETSEKKURSIE ROND HET BALLOËRVELD

Deze exkursie moet een idee geven hoe het Drents plateau rond het Balloërveld is ontstaan. Typische Drentse zaken komen aan de orde zoals: heide, stuifzand, de potstal, de brink, esse, beekdal, hooiland en natuurlijk de hunebedden en grafheuvels. In deze exkursie wordt de samenhang tussen de verschillende elementen blootgelegd. Voor een goed begrip moeten we terug gaan tot de ijstijden in het Pleistoceen.

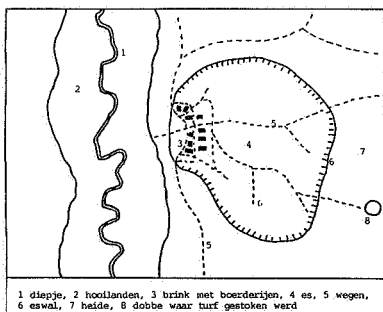
Kampsheide

DE LAATSTE TWEE IJSTIJDEN VAN HET PLEISTOCEN zijn belangrijk geweest voor het landschap van Noord-Nederland. Tijdens de één na laatste ijstijd, de Saale-ijstijd, bedekte een dikke ijskap Noord-Nederland. Deze periode begon 200.000 jaar geleden en duurde 80.000 jaar. De ijskap voerde uit Scandinavië allerlei materiaal naar onze streken. Dit vinden we in de bodem terug als keileem, een mengsel van klei, zand, grind en grotere stenen. De grote zwerfstenen zouden later gebruikt worden voor het bouwen van de hunebedden. Op het Drents plateau ligt de keileem plaatselijk ondiep en zorgt voor een stagnatie van de waterafvoer. Dit heeft bijgedragen tot het ontstaan van een uniek beekdalsysteem en plaatselijk drassige terreinomstandigheden. Tegenwoordig is door rationalisering in de landbouw de situatie veranderd, het Drents plateau is 'droger' geworden. Behalve het keileem zijn de stuwwallen een belangrijke erfenis van de Saale-ijstijd. In Drente komen stuwwallen niet voor.

Na de Saale-ijstijd trad een klimaatsverbetering in. Deze periode heet het Emien. Na het Emien werd het kouder en de vierde en (voorlopig) laatste ijstijd brak aan. De Weichsel-ijstijd duurde van 70.000 tot 10.000 jaar geleden. Het landijs bereikte Nederland niet, maar bleef steken in Noord-Duitsland. De hydrologische kringloop stagneerde doordat veel water als landijs werd opgeslagen. Hierdoor lag de zeespiegel 100 meter lager. De Noordzee kwam droog te liggen. Dit zou grote gevolgen hebben voor de latere periode van het Weichselien. Sterke noordwesterwinden transporteerden zand van de Noordzeebodem naar onze streken. De naam voor deze afzetting, dekzand, is goed gekozen, omdat heel Noord-Nederland bedekt werd met een deken van zand. De wind zorgde er voor dat dit zand in ruggen, welvingen in het landschap, werd afgezet.

Belangrijke landschapsvormen die herinneren aan de laatste ijstijd zijn de zg. pingorûnes. De voormalige vorstheuvelds of pingo's ontstonden door toestromend grondwater (vanaf de Hondsrug?) dat nabij het oppervlak bevroor. De ijsmassa's van tientallen en soms honderden meters in doorsnede stuwden de grond omhoog en er vormden zich vorstheuvelds in het landschap. Toen het klimaat verbeterde gleden de grond af naar de onderkant van de heuvels. De heuvels zakten ineen en de resten ervan, de pingorûnes, zijn te herkennen als veentjes of dobben. Niet alle veentjes of dobben zijn pingorûnes. Sommige zijn depressies die zijn ontstaan door uitzuiging door de wind. Men noemt dit deflatietekommen.

Tegen het einde van het Weichselien waren de hoofdvormen van het reliëf en de bodem van Drente vastgelegd. Het klimaat werd althans beter en 10.000 jaar geleden begon het huidige geologische tijdvak, het Holoceen.

Schema esdorp-landschap

Holoceen

Naast de voortschrijdende natuurlijke ontwikkeling van het landschap, verscheen de mens ten toele en ging het landschap beïnvloeden. Door temperatuurstijging smolt het landijs en de zeespiegel ging stijgen evenals de grondwaterspiegel. De vegetatie kon zich herstellen en Drente raakte bebost. De lagere vochtige gedeelten, de beekdalen, pingoruïnes en deflatiekommen groeiden dicht met laagveen. Plaatselijk ontwikkelden zich boven op het laagveen uitgestrekte hoogveenpakketten. De aanwezigheid van keileem in de bodem, die zorgde voor waterstagnatie, heeft hiertoe bijgedragen (de veengroei ging door tot de Middeleeuwen totdat de mens het veen ging gebruiken als brandstof). Door de verbeterde omstandigheden raakte het gebied bewoond.

De eerste sporen van bewoners in het Holoceen voeren ons terug tot de hunebedbouwers, ongeveer 5000 jaar geleden. Later begroef men zijn doden niet meer in hunebedden, maar in grafheuvels. Deze grafheuvels, ook wel tumuli genoemd, kunnen we evenals de hunebedden nog in het landschap terugvinden. De tumuli ontstonden ongeveer 2000 jaar voor Chr. Na deze periode begon de IJzertijd (ca. 500 v. Chr.). De sporen in het landschap van deze tijd bestaan uit raatakkers of Celtic fields. Dit zijn de oudste sporen van landbouw in Noord-Nederland. Vooral op luchtfoto's zijn de Celtic fields goed te herkennen.

De eerste dorpen op het Drents-plateau ontwikkelden zich volgens het brink-esdorp systeem. Dit systeem heeft gefunctioneerd tot

begin deze eeuw. Rondom het Balloërveld vinden we een aantal oude brinkdorpen, karakteristiek gelegen aan het 'Diepje', het Drentse verleden verromantisierend.

De huidige bossen in Drente herinneren ons aan de vroeger uitgestrekte heidevelden. Door overbegrazing ontstonden grote stuifzandgebieden die door Staatsbosbeheer door middel van boomaanplant beteugeld zijn. Vanaf de 50-er jaren kreeg het landschap na de vele ruilverkavelingen een rationeler aanzicht. Het veen was al ontgonnen, vele beken werden rechtgetrokken, percelen werden vergroot, de heide ontgonnen, dit alles in het kader van de grote vooruitgang.

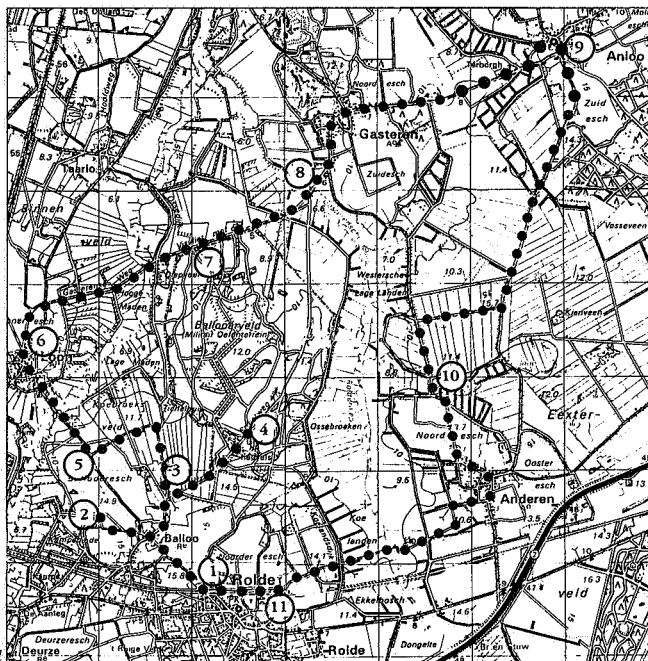
Het landschap rond het Balloërveld behoort tot de weinige gebieden die gespaard bleven. De dorpen op de zomen van de dekzandruggen gelegen langs de diepjes dommelen verder, badend in schoonheid. Dit landschap voert ons mee naar lang vervlogen tijden.

Exkursie om het Balloërveld

1 Rolde

De fietsexkursie begint in Rolde vanuit het nieuwe informatiecentrum 'Dorp van Bartje' (Balloërstraat 2a) met de daarbij behorende oudheidskamer. Voordat de tocht een aanvang neemt even aandacht voor Rolde, het dorp dat tot ver in 1800 de belangrijkste plaats van Drente is geweest. De geschiedenis van Rolde gaat terug tot de tijd dat Germaanse stammen het Drentse plateau bevolkten. De Balloërkul die nu aan de rand van Rolde ligt, was een plaats waar de Germanen recht gesproken hebben. Ook kulturen uit latere tijden gebruikten de Balloërkul voor hetzelfde doel.

In de Middeleeuwen was Drente verdeeld in zes dingspilen, met als belangrijkste Rolde. Een dingspil was een gerechtelijk gebied. Elk dingspil vaardigde vier etten af naar de Etstool (et=eet), de hoogste rechtelijke macht in Drente. De zittingen van de Etstool werden in Rolde en Anloo gehouden. In Rolde gebeurde dit in de kerk en de Balloërkul. In Anloo zetelde de etstool in de kerk. Rolde was het bestuurlijke en gerechtelijke centrum van Drente. Vele wegen kwamen in Rolde bij elkaar. Zo werd er in Rolde belasting geheven in 't Spieker, een belastingkantoor van de bisschop van Utrecht. Dat Rolde belangrijk bleef blijkt uit de reformatie van Drente die vanuit Rolde heeft plaatsgevonden. In de Franse tijd raakte de rol van Rolde als centrum uitgespeeld.

Exkursie Balloërveld

Scheper Koopmans op Balloërveld

Assen werd later de belangrijkste plaats van Drente. Er is een aantal bezienswaardigheden die herinneren aan de belangrijke rol die Rolde in Drente altijd gespeeld heeft. De fraaie kerk uit 1300, het voormalige station, de Balloërkuil, de hunebedden en het oude spoorweg-tracé getuigen van Roldes rijke historie. Na deze verhandeling over Rolde gaan we op pad richting Balloo. Als we Balloo binnenfietsen moet u de bordjes 'Hunebed' volgen. Deze weg leidt naar het hunebed van Balloo dat gelegen is bij Kampsheide.

2 Kampsheide

Dit is een uniek natuurgebied in miniformaat dat in 1947 is aangekocht door de stichting 'Het Drentse Landschap'. Het is een gebied vol afwisseling van vochtige en droge heide begroeid met jeneverbessen en vliëddennen. De dobbe waaruit vroeger veen gewonnen is doet sterk denken aan een pingorüine. Verder zijn er 44 tumuli en sporen van Celtic fields. Het hunebed ten noorden van Kampsheide maakt het verhaal over de prehistorie van Drente compleet. Een gedetailleerde beschrijving van Kampsheide staat in Noorderbreedte 1984 nr. 5. Vanuit Kampsheide rijden we terug naar Balloo en volgen het bordje 'schaapskooi'.

3 Schaapskooi

De schaapskooi van Balloo is het volgende excursiepunt. Dit gebouw herinnert aan het oude postaal-bemestingsstelsel. In de potstal werden de schapen verzameld voor de nacht. De schapestront werd zo verzameld (opgepot) en vermengd met heideplaggen en bosstrooisel. Dit was de mest die de arme zandgronden vruchtbaarheid moest geven. De hoge gronden nabij de boerderijen werden opgehoogd doordat de mest in de loop der jaren over de akkers werd uitgestrooid. Zo zijn de essen ontstaan die we nog kunnen herkennen

bij de oude brinkdorpen, die we tijdens de fietstocht aandoen. Het schap heeft van oudsher een sleutel-functie gehad in het landbouwsysteem van de Drentse dorpen. Tegenwoordig staat het schap weer in de belangstelling omdat dit dier meehelpt de vergrassing van de heide tegen te gaan. Op de schaapskooi staat aangegeven waar herder Koopmans zich op het Balloërveld bevindt. De herder met hond en kudde zijn weer onverbrekkelijk met het veld verbonden.

We rijden daarna richting Balloërveld. Het volgende interessante punt is de plaats van de tumuli op het Balloërveld.

4 Balloërveld

De meeste liggen op het zuidelijk gedeelte van de heide. Uit opgravingen is gebleken dat de tumuli omgeven zijn geweest door een palenkrans. De huidige rood-wit geschilderde betonpalen markeren de heuvels en zijn geplaatst door het Ministerie van Defensie. Er zijn nog meer interessante elementen op het Balloërveld. Er zijn Celtic fields, er is stuifzand, een pingorüine en een deflatiekom. Zie Noorderbreedte 1986 nr. 2.

We rijden terug naar de schaapskooi. Voorbij de schaapskooi slaan we rechtsaf en we rijden rechts van de Balloëres. De weg maakt een haakse bocht naar links en we rijden door naar de oude weg van Balloo naar Loon (let op de oude bomen langs de weg). Bij de oude weg aangekomen slaan we rechtsaf richting Loon. Alvorens we rechts afslaan stappen we af.

5 Rolderrug

We staan boven op de Rolderrug. Duidelijk is te zien dat de weg stijl afloopt. Hier wordt de Rolderrug doorsneden door het Loonerdiepje. De Rolderrug is fami-

lie van de Hondsrug die in het oosten het Drents plateau begrenst. Behalve de Rolderrug loopt nog een aantal ruggen evenwijdig aan de Hondsrug. De weg over de Rolderrug die naar beneden loopt het beekdal in, is eeuwenoud. Hij maakt deel uit van een zeer oude verbinding tussen Rolde en de stad Groningen. Het Loonerdiepje is een mooi voorbeeld van een originele laaglandbeek. Extensief beheer moet er voor zorgen dat het beekdal zijn schoonheid behoudt. De traditionele flora en fauna krijgen zo weer een kans.

Als we het beekdal uitrijden komen we in de bebouwing van Loon.

6 De brink van Loon

De brink vormde en vormt een belangrijk onderdeel van de oude Drentse dorpen. Deze open ruimten lagen oorspronkelijk aan de rand van het dorp (brink is een Engels woord voor rand). Bij de groei van de dorpen in latere tijden raakte de brink geleidelijk ingesloten. Dit verklaart waarom in de grotere dorpen de brink nu een centrale plaats inneemt. De brink was evenals de heide gezamenlijk bezit van de dorpelingen. Op de brink werd 's ochtends het vee verzameld voor het vertrek naar heide of koeland. Vaak was op de brink een dobbe aanwezig, waaruit het vee kon drinken. Tevens werden de schapen, voor zij geschooren werden, gewassen in de dobbe. Ook bij de boerderijbranden deed de dobbe dienst en verschaft bluswater.

Als u in de gelegenheid bent zou u Taarlo moeten bezoeken. Hier is de brink zeer fraai omgeven door oude Saksische boerderijen met een dobbe in het midden. De bomen op de brink werden geplant en later gekapt voor konstruktiehout voor de gebinten van de boerderijen. Toen de dorpen groeiden kreeg de brink een meer uitgebreide functie. Kermissen en jaarmarkten vonden plaats op de brink.

Als we Loon verlaten richting Gasteren fietsen we over de oude Looner-es. Het wijde landschap links is ontstaan na ruilverkaveling. Het contrast met het kleinschalige brink-esdorp landschap is schril. Als de weg een bocht heeft gemaakt kruisen we 1,5 kilometer verder nogmaals het Loonerdiep. Deze beek stroomt westelijk van het Balloërveld om iets naar het noorden samen te vloeien met het Gasterse diep, dat ten oosten van het Balloërveld stroomt. Dit heidegebied is de waterscheiding van beide diepjes.

Het volgende excursiepunt ligt ongeveer 750 meter verder. Hier hebben we als we de weg oversteken een goed overzicht over het Balloërveld.

7 Balloërveld

Het veld of de heide is de plaats waar vroeger de schapen voedsel tot zich namen om 's avonds in de potstal dit als mest af te leveren. Duidelijk is te zien dat de heide door vergrassing wordt bedreigd. Dit komt enerzijds door onvoldoende begrazing en afplaggen. Dit gebeurde vroeger veel intensiever. De heideplaggen werden gebruikt als wintervoer en als droge onderlaag op de bodem van de potstal, zodoende de mestopbrengst vergroten. Het kwam zelfs voor dat de heideplaggen werden gebruikt als brandstof. De begrazing en het afplaggen zorgden ervoor dat de heide arm bleef. Dit is een voorwaarde voor de heideplanten om te overleven. Anderzijds zorgt de verzuring van het milieu voor een verdere vergrassing van de heide. De huidige beheermaatregelen zoals afplaggen en begrazing op kleine schaal zijn vooralsnog onvoldoende om de vergrassing het hoofd te bieden.

Het volgende punt waar we halt houden is de brug over het Gastersediep, vlak voor Gasteren.

8 Het brink-esdorpsysteem bij Gasteren

Ook dit beekdal wordt nu verantwoord beheerd, zodat de flora en fauna zich kunnen handhaven. Vroeger graasden de koeien in het beekdal. De meest natte gedeelten vlak langs de beek, de madelanden, waren alleen geschikt als hooiland. Ten zuiden van Gasteren rechts van de bebouwing rond de brink zien we de grote zuid-es duidelijk liggen. De schapen graasden oostelijk van Gasteren op nu ontgonnen heide. Het is opvallend dat alle oorspronkelijke bebouwing rondom de brink ligt. Buiten de dorpskommen liggen weinig of geen boerderijen. De dorpen zijn ontstaan op de overgang van hoog naar laag vlakbij een beek, zodat het gemengde bedrijf kon worden uitgeoefend.

Als we Gasteren zijn gepasseerd, zien we een bos op lage duintjes, rechts van de weg. Dit is een voormalig stuifzandgebied dat deel heeft uitgemaakt van de heide van Gasteren. Het bos is net zoals alle andere bossen

in Drente aangeplant door Staatsbosbeheer om het stuifzand te beteugelen. Het grootste deel van het gebied tussen Gasteren en Anloo is vroeger heide geweest.

Vlak voor Anloo bij het Anloërdiepje hebben we weer een goed overzicht van het brinkesdorpsysteem.

9 Anloo

De koe- en hooilanden gaan over in de wester-es van het dorp. Ten noorden en ten zuiden van Anloo liggen eveneens twee essen, terwijl de oude boerderijen gegroepeerd rondom de brink liggen. Het schitterende Romaanse kerkje en de vele fraaie Saksische boerderijen maken Anloo tot een van de mooiste dorpen van Drente. De kerk van Anloo is de oudste van Drente. Opmerkelijk is het dat de meeste oude Drentse dorpen geen kerk bezitten, dit in tegenstelling tot het kustgebied van Noord-Nederland waar elk terpdorp een eigen kerk heeft. Dit komt door de goede onderlinge bereikbaarheid van de dorpen in Drente. Het gebrek aan

middelen (bv. klei als bouw materiaal) verklaart mede waarom er weinig kerken zijn op het Drentse plateau. Op de plaats waar in Anloo nu de stenen kerk staat, heeft tot ongeveer 1100 een houten kerk gestaan. Daarna is het tufstenen Romaanse schip gebouwd. Tufsteen is de eerste toegepaste bouwsteen in deze Noordelijke streken. Dit materiaal van vulkanische oorsprong is afkomstig uit de Eifel. Ook de toren die van latere datum is, heeft een typisch Romaans karakter. De romantische trapgevels en de torenspits zijn van veel latere datum en passen niet bij de overwegend Romaanse kerk.

Deze bouwstijl is te herkennen aan de betrekkelijke eenvoud en de ronde bogen. Het bakstenen koor dateert uit de periode van de gotiek. Vanaf 1200 werd baksteen toegepast. Het begrip Romaans duidt niet op een band met de architectuur van Romeinse volken. Romaans refereert aan een bouwstijl die in de periode 1000-1200 na Chr. is toegepast in grote delen van Europa. Deze bouwstijl is zo genoemd omdat in 1800 ten onrechte werd gedacht dat deze vorm van architect-

Grafheuvels op Balloërveld

tuur zou zijn ontstaan in Zuid-Europa en uitgevonden door Latijns sprekende volken. Dit is later onterecht gebleken. De bouwstijl ontwikkelde zich vanaf 950 in het hele katholieke gedeelte van het Europese continent alsmede de Britse eilanden. Als we Anloo richting Anderen verlaten fietsen we langs de zuid-es van Anloo (aan de linkerhand).

Even voorbij de es fietsen we langs een pinetum, een kunstmatig aangelegde verzameling van naaldbomen. Hier vlakbij ligt een pingoruïne genaamd het Gagelveen. Hier is vroeger veen gewonnen. We fietsen door en kruisen het Anloërdiepje. Plotseling loopt langs de kant van de weg een fietspad dat we afrijden tot het bordje 'Gasteren rechtsaf 3 kilometer'.

Hier slaan we rechtsaf en fietsen door tot we op de grote weg Gasteren-Anderen uitkomen. We slaan linksaf richting Anderen. Een kilometer voor Anderen gaat de weg naar beneden en rijden we weer een beekdal in, ditmaal het omzoomde dal van de Scheepbroekerloop.

10 Scheepbroekerloop

U moet eens letten op de stuifduintjes in het beekdal die zijn afgezet in het Weichselien, de laatste ijstijd, toen de vegetatie ontbrak. Als we het beekdal weer uitkomen zien we links achter de es zeer fraai de bebouwing van het dorpje Anderen. Ook hier weer hetzelfde patroon van beekdal, es en brink met daaromheen de Saksische boerderijen. In Anderen rijden we door tot de paddestoel die het fietspad naar Rolde aangeeft.

11 Rolde

Aangekomen in Rolde ligt achter het oude spoorwegtracé bij de kerk een veldje met twee grote hunebedden, de stenen massagraven van de boeren die al 3000 voor Chr. deze streken bewoonden. Dit was het laatste excursiepunt. Als we doorrijden, komen we uit bij het informatiecentrum 'Het Dorp van Bartje'.

Tijdens de fietsexkursie is gebleken dat de rijke cultuur- en natuurhistorie van Drente in een betrekkelijk klein gebied aan het landschap is af te lezen. Rondom het Balloërveld liggen alle elementen die als bouwstenen in elkaar passen tot een verhaal dat de geschiedenis van Drente goed weergeeft. ●

Opgave excursie

Op zaterdag 15 april 1989 bestaat de mogelijkheid onder deskundige leiding de fietsexkursie rond het Balloërveld te maken. De excursie begint met een dialezing om 11.00 uur in 'Het dorp van Bartje', Balloërstraat 2a te Rolde. Rond 16.00 uur is de excursie afgelopen. Kosten f 10,- per persoon. Brood meenemen. Er kunnen in Rolde fietsen gehuurd worden.

Opgave en inlichtingen bij Perception Edukatief, Warmoesstraat 44, 9724 JM Groningen, tel. 050-182580.

Loonerdiepje met op de achtergrond de Balloëres

Anloo

NOORDERBREEDTE 89-52